

Константин Мечев

БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ IX ВЕК И КИРИЛОМЕТОДИЕВОТО ДЕЛО
(Към постановката на въпроса)

По същината на предмета и тематиката си историята също е точна наука. Но за разлика от математиката например, борави не с бройни, но с психологически величини. Поради това и нейната "изчислителна техника" е друга, защото обект на изследване е развойният път през столетията на цели народи. Това методологическо правило важи с пълна сила и когато се изучават многобройните аспекти на Кирилometодиевския въпрос - от две столетия средоточие на славистичните проучвания.

Обикновено се говори и пише, че заслугата на България по отношение на Кирилometодиевото дело се е състояла в това, гдето тя след 885 година "приютила" учениците на първоучителите - и така "запазила" славянското писмо от унищожение и "способствувала" за неговия голям напредък през следващия Девети век. Всичко това е безспорна истина, чието повтаряне не може да обърне внимание на никого, а може да предизвика и предизвиква само досада. Така е, защото тази истина е само едната страна на въпроса - и то онази, която е последица, а не начало, що се отнася до българския принос за възникване и укрепване на просветата на славянски език.

Изследването на проблема би трябвало да започне с това - кога всъщност е възникнала славянската писменост: през 855 или през 863 година. Тук противоборствуват две гледища, всяко от които има своите основания и доводи. Но тезата, че писмото било създадено през 863 година не отчита особено важен факт - засвидетелствуваната в изворите ("Успение Кирилово" и "Солунската легенда") проповед на славянски език и със славянски книги по долината на река Брегалница през 50-те години на IX век. Достоверността на тази вест намира опора в тълкуването на сведението

"ЗАКОНЪ ЖЕ БОЖИИ СОУГОУВО ПРИЛОЖЬША" в Общото похвално слово за Кирил и Методий, което науката за средновековната българска литература вече уверено приема за произведение на Климент Охридски. Положението не се променя, ако Общото похвално слово е творба на Константин Преславски - както твърдо се застъпва в няколко свои публикации и рано починалият съветски литературен историк Енгелс Зиков.

Вчитането в този израз дава основание да се приеме, че Константин Кирил Философ и неговият брат Методий са автори и на двете славянски азбуки. Кирилицата е била създадена от тях за славяните по долината на река Брегалница, а глаголицата за събратята им в Моравия и Панония. Така и следва да се възприеме казаното в Пространното житие на Кирил, че когато моравските пратеници дошли в Константинопол той съставил славянското писмо "АБИЕ", т.е. веднага. С такава бързина е могло да се работи, ако е било налице едно готово писмо, което само е било променено, или пък "усъвършенствувано". Щом като глаголицата е била създадена през 853 година, тогава вярна е вестта на Черноризец Храбър, че кирилицата е била изначално в 855 година.

Важно основание за този извод е онази част от речта на Константин Кирил в спора му с латинските богослови във Венеция, в която той посочва арменците на първо място сред ония народи, които славят бога на свой език, със свои книги. Както се знае от Житието на първоучителя на арменците Месроп Маштоц, той е съставил не две, а три азбуки - арменската, грузинската и абхазката. Както по всичко изглежда Константин Кирил е познавал примера на Маштоц и това е напълно естествено като се знае, че и през IX век (както и по-рано и след това) значителна част от Армения се е намирала в пределите на Византия.

И така - щом като началото на славянското писмо е в 855 година, тогава то не е възникнало с благословията на държавата и църквата във Византия, а е продукт на самостоятелно творчество. Това гледище има своята здрава опора в така нареченото "византийско-гръцко мълчание" от IX и X век за Кирил и Методий. Преди всичко поразително впечатление прави фактът, че в Посланието на Патриарх Фотий от 866 година до българския княз Борис за Кирил и Методий не се споменава нищо. А дотогава те са били в продъл-

жение на три години на проповед в Моравия с евангелието, псалтира и октоиха, които са превели между 855 и 863 година. Това мълчание на Фотий може да бъде определено и като загадка и като разгадка - защото известно е, че Анастасий Библиотекар го сочи (Фотий) като "най-близък приятел" на Константин Кирил Философ. За близостта между двамата определено разказва и Пространното житие на Кирил. При това положение естествено е да се заключи, че Фотий мълчи за просветната работа на братята на славянски език, тъй като изнамирането на славянското писмо не е било по угодата му, не е било в съгласие с византийските държавни и църковни интереси, по-специално в земите на южните славяни и частно на българите.

Тук възниква въпросът за доказателствата - а те не са едно и две.

На първо място трябва да се постави налагащият се от Пространното житие на Константин Кирил извод, че след 855 година двамата братя почти не се задържат във Византия. Около това време е т. нар. "сарацинска мисия", към края на същото десетилетие (50-те години на IX век) започва хазарското пратеничество и непосредствено след него - моравското. Сякаш Кирил и Методий са подложени на съзнателно и преднамерено (но благородно на вид) гонение - но само и само да бъдат близко до България или пък в самата нея. Явно е, че проповедта по долината на река Брегалница не е получавала никога патриаршеска и императорска благословия.

Вземе ли се под внимание всичко това уяснява се вестта в Пространното житие на Кирил за народностната принадлежност на братята. В началните редове на житейния разказ е подчертано, че по "повеление свише" Кирил бил изпратен в "РОДЪ НАШ", за да просвети "ЯЗЫКЪ НАШЪ". В старобългарския език думите "род", "народ", "племе" и "език" са синоними и означават в същината си "народ". Доколко това е така "потвърждава" го сам Константин Кирил. В речта си пред поповете триезичници във Венеция той заявява "МЫ ЗНАЕМЪ РОДЫ ДОВОЛНЫ", които четат своя книга и славят Бога на свой език - и тук на първо място посочва арменците. Затова ония изследвачи, които тълкуват и предават на сегашен български език думата "род" като "поколение" или "време" (каквото смисъл при други контекст тя има) грешат и съзнателно или несъз-

нателно изопачават смисъла на текста, който означава, че по "божие усмотрение" Кирил се е родил сред славяните, за да стане просветител на народа си. Това е толкова по-близко до истината като се припомни обстоятелството че съвременното българско историческо литературознание възприема гледището, че автор на Пространното житие на Кирил е Климент Охридски, за когото биографът му, гъркът Димитър Хоматиан твърди: по род Климент бил от европейските мизи, които народът (гръцкият) наричал още и българи.

Но дори и Климент да не е автор на "Пространното житие", негови автори са славяни, поради което тълкуването на израза "РОДЪ НАШЪ" не се променя. Ето защо чудновато прозвучават възгледи като този например - че по народностен произход братята били или византинизирани (погърчени) славяни, или пък славянизирани гърци. Ако поради мощта на Византийската империя славяните наистина са могли да се погърчат, то пославянчване на византийци (гърци) в историята не е познато - и то е така, защото такъв процес за средните векове пък и не само за тях е противоестествен.

Тъй, че гърците мълчат за просветното дело на Кирил и Методий не само за това, че то се превръща в щит срещу настъплението на византизма в славянските земи, особено в политическата област, а и защото съзидателите на новото писмо са славяни по произход. Този съдържащ се в Пространното житие факт не е тълкуван в очертавания тук план и смисъл, а той е много важен, понеже в него се намира и отговорът на въпроса защо братята биват изпратени да проповядват със славянски книги не в България, а в Моравия. Известно е че цели двадесет години след покръстването от 865 до 885 година, пък и по-късно, византийската църковна власт се опитва да наложи като литургичен литературен език в България гръцкия, когато по същото време богослужението в Моравия и Панония се извършват на славянски.

Пита се обаче: как така във Византия са израсли двама български славяни, които получавайки високо образование в Цариград (Константин Кирил) се отказват едва ли не от онази културна среда, която ги е възпитала. Този въпрос се поставя още по-определено, ако беше вярно гледището на някои изследователи, че по род

братята били едва ли не пряко свързани с висшата византийска (гръцка по произход) аристокрация – че логотетът Теоксит бил брат на друнгария Лъв (бащата на Кирил и Методий), а Мария тяхната майка, била в родствени връзки с императрица Теодора – тази която в 843 година възстановила иконопочитанието.

Отговорът и обяснението на проявената от братята смелост е в политическата и военната мощ на българската държава през Деветото столетие. От създаването на България до Деветия век са изминали приблизително досега двеста години и тя вече е била укрепнала икономически и военно и консолидирана етнически. Силен е бил и нейният тил – далече на север от Дунава. Никак не е произволно, че в "Именника на българските ханове" се подчертава колко дълго те са управлявали "на север" от Голямата река с "остригани глави". Но и в Деветия век политическото и военното присъствие на българите на Север от Дунава е било еднакво силно и неоспорвано. Там, в плодородните полета на Влахия, българите са имали своята неизчерпаема житница и пасбища за конете си.

Българската феодална държава е била млада, напираша и силна. Така, че византийските поданици от българославянски произход не са могли да не ѝ симпатизират. Ето защо едва ли е библейски навей за Пространното житие на Кирил, защо при двата разговора – с логотета Теоксит в Цариград (около 850 година, когато вече бил завършил учението си в Магнаурския университет) и с хазарския хаган (около 860 година, когато бил в Хазария, изпратен там с политическа и просветна цел) – Константин определено заявява, че основна цел на неговия живот е да търси и да намери "прадядовската си чест". В досегашните коментари на това място от Житието обикновено се твърди, че ставало дума за библейския идеал и мит за Адам и Ева, които поради сторения от тях "първороден грях" били прогонени от Бога из рая и след този толкова печален за тях епизод изкарвали прехраната си с тежък труд и пот на челата. Когато в Житието става дума наистина за този мит, той е назован с името си (упоменати са имената на самите Адам и Ева), докато в първите два случая (предпождащи това място в Кириловата биография) съдържащите се данни са други.

Но ето налагащите се подробности.

Както се каза, за пръв път за "прадядовската чест" се говори на онова място в Житието, където е предадено какви били намеренията и желанията на Константин след завършване на Магнаурската школа. Неговият покровител Теоктист го попитал дали ще се съгласи да го ожени за своя богата родственица - брак, който щял да осигури на младия философ напредък във византийската държавна иерархия. Константин отвърнал, че този дар е приятен за ония, които го желаят той самият се отказва от него, защото иска чрез науката да търси "прадядовската си чест" и така да се спаси. Всъщност не е ли това намек за намерението на Кирил да проповядва сред сънародниците си по долината на река Брегалница? По същината си отговорът е символично-алегоричен -, както и подобава на литературния идеал на епохата. Любопитно е да се добави, че тъкмо по това време (пак според известията на Житието) Константин вече подхванал философия в Магнаура на местни жители (гърци) и на цужденци, между които може и да е имало слушатели от славянски произход. Инак е трудно обяснимо как в 863 година, когато братята потеглили за Моравия, с тях е имало и "следовници", т.е. помощници, които знаели да четат и да пишат на славянски.

Особено подробно за "прадядовската чест" се говори на ханската трапеза. Приближените на хагана запитали Кирил какъв е неговият сан, за да го поставят на съответно място. Кирил отговорил, че имал богат и знатен дядо, който служел при един цар, но недоценил оказаната му чест, царят го прогонил и той отишъл в чужда земя, обеднял и там родил Кирил - ето защо той търсел "прадядовската си чест". Това обяснение се понавило на ханските велможи и Кирил заел достойно място на празничния хански обед. Тук следва да се добави, че когато Адам бил прогонен от рая той не отива в "чужда земя" - той просто напуска пределите на едно място от "божието творение", за да заживее на друго.

При това положение естествен е въпросът - дали прародителите на Константин Кирил нямали българославянско потекло. Като хипотеза това е напълно възможно, защото Византийската империя винаги е била многоплеменна държава. Нужно е било нейните поданици да са християни, да владеят гръцки език и това е осигурия-

вало напредъка в иерархията-чиновническа, военна, даже и църковна. Това, че родителите на Константин, друнгарият Лъв и съпругата му Мария (както я именува "Успение Кирилово") са могли да бъдат по византийски образовани и възпитани български славяни, които са заемали представително място в гъсто населената със славяни Солунска област. Документално свидетелство за това е надписът на цар Симеон от 904 година край село Ларъж, в който се говори, че тук (съвсем наблизо до Солун) е била границата между "ромей" и "българи". При това "Успение Кирилово", което Емил Георгиев определи с основание като произведение на Климент Охридски изрично и без колебание нарича Кирил "БЪЛГАРИНЪ РОДОМЪ". Така се получава знак за равенство с израза "РОДЪ НАШЪ", отразено в Пространното житие. И тази терминология е останала без възражения във Византия - а това е едно указание, че автор на Краткото житие е наистина Климент и, че той създал тази своя творба след решението на Преславския църковен и държавен събор в 893 година, който постановява българския език навсякъде да замести гръцкия. Тогава възниква и полемичният трактат на Черноризец Храбър "Сказание за буквите".

Осъзнаването на народността е толкова по-естествено като се вземе под внимание алегоричното начало на Кириловото Пространно житие, където се повествува, че като седемгодишно дете Константин сънувал чуден сън, управителят на Солунската област събрал момчетата от града и им поръчал всеки от тях да си избере по едно знатно момиче за съпруга. Кирил си избрал Премъдростта. Като разказал на другия ден съня си на своите родители, те с езика на Соломоновите притчи му отвърнали: "Сине, цени закона на баща си и не забравяй поуката на майка си."

Така на подрастващия юноша била внушена една голяма житейска истина: че всеки син е добър тогава, когато е свързан духовно с баща, майка, деди и прадеди. Това тълкуване намира опора в друго място на житието: че още като пеленаче Константин не пожелал да приеме мляко от чужда гръд, освен от майчинската си. Това било станало, разсъждава житиеписецът, за да израсте от добрия корен красива издънка. Този "топос" също звучи исторически конкретно.

Доколко при изнамирането на новото писмо Константин Кирил

Философ е бил свързан с България установяват по документален начин откритите преди около две десетилетия мурфатларски скални надписи. Както констатира палеографските изследвания, тези надписи са отпреди покръстването на България през 864-865 година. Любопитно е, че в тях се "съдържат" именно ония писмени знаци в кирилицата и глаголицата, които нямат гръцки прототипове. И тук се забелязва "типологическо" сходство с Месроп Мештоц, който създава своята нова арменска азбука на стара арменска основа. При това той е създал не две, а три азбуки - една за арменците, втора за грузинците и трета за авазгите.

Тъй че на лице е още едно указание да се мисли и твърди че Кирил и Методий са автори на двете славянски азбуки (историческата наука познава не два превода на Писанието от гръцки на славянски, а две славянски азбуки). В Моравия братята не са могли да отидат с писмо, което има, така да се каже, "гръцка физиономия". Моравия е била оспорвана зона между Римската и Цариградската църква и затова там е трябвало да се отиде с една "неутрална" - поне по форма - азбука. Така и станало. Кирил съставил новото писмо веднага ("АВИЕ") защото веднъж бил съставил друга азбука - кирилицата. От своя страна тази зависимост и още повече последователност обяснява защо след разгрома на Кирило-методиевата просветна работа в Моравия, техните ученици се устремяват не някъде другаде, а в България.

В тази светлина намира своето реално обяснение вестта на Краткото Климентово житие от XIII век, написано от Димитър Хоматиан, че като български учител Климент бил изнамерил "поясни" писмена отколкото някога бил създал премъдрият Кирил. Не е имало защо Климент да "създава" трета славянска азбука - той просто е възстановил като писмена система кирилицата, защото писмените традиции на Балканите са били естествено свързани с писмената практика във Византия. Би могло даже да се предполага, че сам Климент в чест на толкова уважавания свой учител е нарекъл писмото "кирилица". Смисълът на характеристиката "глаголица" е, че с такава писменост се "глаголи" (говори) на народен език. Такава интерпретация е в съгласие с писмото на княз Ростислав до император Михаил, че той желае да му бъдат изпратени славяноезични и славянописмени учители, тъй като в неговата страна имало

проповедници от Влашко (Италия), Немско (Германия) и Гръцко (Византия). Следователно при едни гърци е имало нужда да отидат още едни, учители, които могат да "глаголят" на славянски. Оттук вероятно, и името на глаголицата. Като неръководен паметник в чест на учителя първата, изпробвана по долината на река Брегалница, азбука, Климент е имал всички основания да нарече к и - р и л и ц а.

Широко известно е, че когато император Михаил извикал братята, за да им възложи моравската просветна мисия, той обосновавал решението си с обстоятелството, че те двамата като всички солунци говорят чисто славянски. Това полупризнание за славянската народностна принадлежност на първоучителите намира своето ярко потвърждение в т. нар. "Залцбургски законник" - разказ за покръстването на каринтийските славяни. Този паметник се датира като създаден в 873 година, тоест дванадесет години преди смъртта на Методий. А той изрично определя Методий като славянин по род и грък по религия.

Наличието на това твърдение помага да се обясни в пълнотата вестта в Пространното житие на Методий (също произведение на Климент Охридски), че още от младини славянският първоучител водел честни препирни с образовани хора (на старобългарски език "ПЪРЪЦИ") или пък с гърци (на старобългарски език "ГЪРЪЦИ"). Графичната близост между двете думи е толкова голяма, че да се сбърка - в едни преписи да е "ПЪРЪЦИ", а в други "ГЪРЪЦИ" е напълно естествено. При това смисълът на текста при използването и на двете думи е еднакво разбираем и естествен. Методий е можел да води разговори и с образовани хора, а и с гърци. Второто обяснение е напълно оправдано като се вземе под внимание предложеното тълкуване на израза "РОДЪ НАШЪ" в пространното житие на Кирил. Тогава и съответното място от биографията на Методий ще бъде, че "гърците са обикнали Методий още от дете", както изтъква текста преди около тридесет години Иван Дуйчев. Това четене е в пълно съгласие с твърдението на императора, че като солунци родом двамата братя говорили чисто славянски.

И ако за народностната принадлежност на братята в Моравия е трябвало да се премълчава (пространните жития са писани там), в края на IX и началото на X век истината по този въпрос е можело да се изтъкне без уговорки. В Краткото житие Климент

нарича своя учител "български родом", а Черноризец Храбър използва неговото име като аргумент, за да докаже, че българославянското писмо е "по-свето" и "по-съвършено" от гръцкото. Ако Кирил е бил грък по произход при цялата конвенционалност на християнската култура той не би имал дързостта да си служи с неговото име като знаме.

Тук отново трябва да се кажат няколко думи за гръцкото мълчание. Доколкото след XI век (когато за известно време са успели да покорят България) византийските писатели заговорват за Кирил и Методий, те отбягват въпроса за народността им. Първ, който нарушава мълчанието, е охридския архиепископ Теофилакт. Той посочва, че братята били превели Писанието на "грубия български език", но не споменава какви са те по произход. А Теофилакт е яростен, но честен българомразец - нарича своето "българско паство" вратове без глави. За народността на първоучителите обаче мълчи и така всъщност изтъква какви са те. Доколкото през X век император Константин Багрянородни загатва за моравската мисия на братята, той премълчава не само имената им, а и съзнателно размества фактите. Целта му е да свърже просветата на моравци и панонци с личността на дядо си - Васалий I Македонец, а не с предшественика му Михаил III, когото Васалий му бил взел престола. Затова вместо в Моравия братята проповядват в "Далмация".

Изнесените факти и съображения убеждават, че мощта на България през IX век създава необходимите условия за поява на славянското писмо. Византийските църковни и държавни власти обаче не желаят това, създадено по самоинициатива от братята, ново писмо да се разпространява в самата България и затова - доколкото имат възможност - все опитват да го отклоняват. В края на краищата обаче налага се онова, което естествено произтича от историческото развитие. Българите, следвайки примера на своите съседи на Византия, сами правят свой културно-исторически избор. Колкото и Кирилометодиевото писмо да бъде отклонявано от отечеството си, то се завръща в него, защото съзателят му е творец с гениални способности, който умее с малко думи много да каже, както характеризира Климент учителя си в Пространното житие, въз основа на което сам Кирил е казал, в своя знаменит като поезия

и политическа културна мисъл "Проглас към евангелието. "Затова и в началото на X век, Йоан Екзарх нарича "славянския език" на Константин Кирил "свой" - факт, останал и досега недооценен както трябва от българското историческо литературознание.

Изнамирането на славянското писмо в 855 година на българославянска езикова основа е звездният миг в средновековната културна история на България. И затова, прав е съветският литературен историк Дмитрий Сергеевич Лихачов, който неведнъж е посочвал, че Кирил и Методий са се чувствували преди всичко българи, български първоучители и тогава славяни и славянски просветители. Такова мнение за братята е имал още Климент Охридски, който в Похвалата си за Кирил го нарича "трети извършител на Божието осмотрение", т.е. създател на третата класическа литература на народен език в Европа - старобългарската. А в Общото похвално слово за братята той казва, че Кирил бил заслужил тройно признание - по едно от римската и цариградската църква и третото от славяните, защото им създал писмото и така ги въвел в състава на "великите народи" - както се е изразил император Михаил III в писмото си отговор до княз Ростислав, изпращайки му за учители солунските братя.

★

Предложените разсъждения имат за автора в голяма степен предварителен характер, поради което са оставени без научен апарат. Предстои всичката необходима документация и възгледи да бъдат изложени в обширно изследване, в което всеки от поставените тук въпроси ще бъде поставен на обширно разглеждане.